

"Anadolu'da Mezarlıkların İlk Türk Şehirleşme-
sindeki Rolü", a.e., s. 471 vd.; Semavi Eyice,
"Tarihi Mezarlar ve Mezarlıklara Dair Notlar",
a.e., s. 495 vd.; a.mlf. "Mezarlıklar ve Hazire-
ler", *Cimetières et traditions funéraires dans
le monde islamique: İslâm Dünyasında Mezar-
lıklar ve Defin Gelenekleri* (nşr. J. L. Bacqué-
Grammont – Aksel Tibet), Ankara 1996, I, 123 vd.;
Aziz Doğanay, "Türklerde Âhret İnancının Mezar
Yapı ve Bezemelerine Tesiri", *Sanat ve İnanç*
(haz. Banu Mahir – Hâlenur Kâtipoğlu), İstanbul
2004, II, 127-140; Canan Cimilli, "Osmanlı'da
Servî Motifinin İnançla Bağlantısı", a.e., II,
225-236; J. L. Bacqué-Grammont v.dğr., "Tarihsel
Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları: Uygulan-
ılan Yöntemler ve Yapılabilecek İşlemler",
Erdem, VI/16, Ankara 1990, s. 197-214; Aksel
Tibet, "Hazireler", *DBİst.A*, IV, 39; N. Vatin – S.
Yerasimos, *Les cimetières dans la ville: Statut,
choix et organisation des lieux d'inhumation
dans Istanbul intra muros*, İstanbul 2001; Necmi
Ülker, "Mezar Taşlarında Ölüm Felsefesi",
Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü
(haz. Ramiz Dara), Bursa 2003, s. 16-24; SA, III,
1315 vd.; Ekrem Işın, "Mezar Taşları", *İst.A*, V,
438 vd.; Yaşar Çoruhlu, "Mezarlıklar", a.e., V,
442 vd.; S. Ory, "Makbara", *EP* (İng.), VI, 122-
123; J. W. Meri, "Ziyâra", a.e., XI, 524-529;
Kürşad Demirci, "Kabir", a.e., XXIV, 33 vd.;
Mahmoud Omidsalar, "Cemeteries", *Eİr*, V, 125
vd.

NEBİ BOZKURT

MEZÂTE (مزاة)

Berberîler'in en eski
ve en büyük kollarından biri.

Berberî asıllı bir kabile olan Mezâte, İbn
Haldûn'a göre Levâte'nin, İbn Havkal'e
göre Zenâte'nin bir koludur. Öte yandan
İdrîsî, bu kabilenin Hz. Dâvûd'un Câlût'u
öldürmesinden sonra diğer Berberîler'le
beraber Filistin'den Kuzey Afrika'ya gelip
yerleştiğini söylerken İbn Hazm, yaygın
kanaatin aksine Levâte ve Mezâte'nin as-
lında Kıptî olduğunu ileri sürer. Tadeusz
Lewicki de adları eski Mısır belgelerinde
geçen Meşaveşeler'i Mezâteliler'in ataları
saymaktadır (*EP* [İng.], VI, 943). Mezâte-
liler, Ukbe b. Nâfi'in fetihleri sırasında
Mısır-Tunus arasında uzanan dağlık böl-
gede oturuyorlardı ve Ukbe onların yaşa-
dıkları yerlerin hemen tamamını ele ge-
çirmişti. İbn Havkal ayrıca, Libya'nın Ze-
vîle şehrinde hüküm süren ve nüfuzunu
Fizan'da yayan Benî Hattâb'ın da (918-
1190) Mezâte'nin bir kolu olduğunu kay-
detmekte ve diğer kaynakların bu kabileyi
Hevvâre'ye mensup göstermesine karşı-
lık ilmî çevreler de onun düşüncesini da-
ha çok benimsemektedir. Mezâte'nin di-
ğer önemli kolları ise şunlardır: Matkûd,
Vislû, Medûne, Zemrete, Zimmerin, Er-
cân, Decme (Deceme), Mesâre, İleyen, Fet-

nâse, Kezîne, Karne, Mecce, Hamza ve
Evmâşt (Ümâşt).

II. (VIII.) yüzyılda Hâricî fırkalarından
İbâziyye'nin görüşlerini benimseyen Me-
zâte, siyasî ve ekonomik sebeplerden
dolayı Mısır'daki Buhayre ve Akdeniz kı-
yılarındaki Berka bölgelerinden başlayarak
Mağrib'in her tarafına yayıldı. IV. (X.)
yüzyıldan itibaren Afrika'nın birçok yerin-
de ve bu arada Zenâte ve Mezâteliler'in
oturdukları Kastîliye (Kastilya), Kafsâ,
Nuktâ, Hâmme ve Sûmâte gibi bölgeler-
de Mu'tezile mezhebi yaygınlaştı. Ancak
Mezâteliler arasında asıl yaygın olan İbâ-
ziyye'dir; onlar bu mezhebin yayılması-
na eski yoksulluk günlerinde canlarıyla, ti-
caret yolları üstünde ve medeniyet mer-
kezlerine yakın yerlerde yaşayarak ulaştıkları
zenginlik günlerinde ise canları kadar
mallarıyla da yardımcı olmuşlardır.
Abdurrahman b. Rüstem'e atfedilen, "Bu
din (İbâziyye) Nefûseliler'in kılıcı ve Me-
zâteliler'in mallarıyla ayakta durmaktadır"
sözü meşhurdur.

V. (XI.) yüzyılda Benî Hilâl Trablusgarp'ı
ele geçirmeden önce şehrin etrafına Le-
vâte ve Hevâre kabileleriyle birlikte önem-
li sayıda Mezâtelî de yerleşmişti. Bunlar
İbâziyye imamlarından Ebû'l-Hattâb el-
Meâfirî'nin ordusuna katılarak savaşlar-
da önemli rol oynadılar. Mezâteliler'in bir
kısmı Trablusgarp'ın batı tarafındaki Ce-
belinefûse ve çevresini, bir kısmı da Tu-
nus-Cezayir sınırına yakın sahilleri ve Tal-
mîse ile Taberka arasındaki bölgeyi yurt
edindi. Tunus'un güneydoğusundaki dağ-
lık bölgelerin yanı sıra Kâbis, Kafsâ ve
Kayrevan ile Cebelüveselât yöresinde de
yaşadıkları bilinmektedir. Batı Mağrib'de
ulaştıkları en son nokta ise Cezayir'in Kos-
tantîne civarında yer alan Evrâs bölgesi-
dir. İbn Havkal'e göre bu bölge zenginli-
ğinden dolayı yüksek oranlarda vergi ve
haraca tâbi tutulmuştur.

İbâziyye'ye mensubiyetleri sebebiyle
birçok defa siyasî ve askerî takibe mâruz
kalan ve geniş bir coğrafyaya yayıldıkları
gibi bazan da diğer kabileler arasında eri-
yip onların bir parçası haline gelen Mezâ-
teliler, tarihte en kötü siyasî süreci Fâtî-
mîler'le onların müttefikî olan Zîrîler za-
manına rastlayan IV. (X.) yüzyılda yaşadı-
lar. 315'te (927) müttefikleri Zenâte ve
Kiyâne kabileleriyle birlikte Fâtîmîler'in
sultasına baş kaldırdılar ve kendi iktidar-
larını yeniden kurmak amacıyla bugün
Setif ile Mesîle arasında bulunan ve Ce-
belümaâdid denilen dağlık bölgedeki bir
kaleye kapandılar; ancak kaleyi ele geçi-
ren Fâtîmîler hepsini öldürdüler. Fâtîmî

Halifesi Kâim-Biemrillâh'ın daha önce de
Mezâte ve Zenâte kabilelerinin reislerini
Mehdiye'ye sürdüğü bilinmektedir. Me-
zâteliler, 332 (944) yılında da Fâtîmîler'e
karşı isyan başlatan Hâricî reisi Ebû Yezîd
en-Nükkârî'yi desteklediler. Fâtîmî Hali-
fesi Mu'iz-Lidîfillâh, Bulukkîn b. Zîrî'yi
İfrîkiyye'ye emir tayin ederken ondan ken-
disini Mecûsî çocukları olarak tavsif ettiği
Mezâte, Zenâte ve Hevâre kabilelerinden
gelecek tehlikelere karşı korumasını
istemmiştir. Bulukkîn de bu isteği tam mâ-
nasiyla yerine getirerek bu kabilelere sal-
dırmış, ayrıca Begâye, Tubne, Biskre ve
Mesîle'de oturan diğer kabileleri de kılıç-
tan geçirmiş, böylece Mesîle valisinin öl-
dürttüğü babası Zîrî'nin de intikamını al-
mıştır (360/971).

Mezâteliler'in bir bölümü Nükkârîyye
mezhebini benimseyerek zalim imamın
arkasında namaz kılmanın câiz olmadığı
düşüncesiyle Abdülvehhâb b. Abdurrah-
man b. Rüstem'i (787-823) reddetmiş ve
katı bir görüşle İslâm dininin bazı hüküm-
lerine, meselâ ölünün yıkanmasına ve kız
çocuklarının annelerinin mirasından pay
almasına karşı çıkmıştır. Mezâteliler'in si-
yasî tarih ve kültür alanındaki en büyük
siması, IV. (X.) yüzyılın ikinci yarısında
yaşayan ve Fâtîmî Halifesi Muizz'in meclis-
inde katıldığı münazaralarla tanınan,
bir ara Fâtîmîler'in aleyhine Emevîler'le
iş birliği yaptığından dolayı tutuklanarak
Muizz'in meclisinde yargılanan ve deha-
sıyla hem kendisinin hem İbâzîler'in ba-
ğışlanmasını sağlayan Ebû Nûh Saîd b.
Zengil el-Mezâtî'dir. Ebû Nûh'un en ünlü
talebesi Ebû'l-Hattâb Abdüsselâm b.
Mansûr, akfî ve naklî ilimler alanında ye-
tişen âlimlerden Veslân b. Ya'kûb ile (IV./
X. yüzyıl) talebesi Ebû'r-Refî Süleyman
b. Yahlef (V./XI. yüzyıl) ve Mûsâ b. Zeke-
riyyâ da (VI./XII. yüzyıl) Mezâte kabilesine
mensuptur.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdülhakem, *Fütûhu İfrîkiyye ve'l-Ende-
lûs* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1987,
s. 53, ayrıca bk. tür.yer.; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Bül-
dân* (Âyetî), s. 97-98; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*,
s. 86, 87, 93, 95-96; Bekrî, *el-Muğrib*, s. 4, 14,
17-18, 76, 144-145; Şerîf el-İdrîsî, *Nüzhetü'l-
müstak*, Beyrut 1409/1989, I, 116, 222, 254,
274-277, 296, 313; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III,
419; VIII, 433; Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâyih bi'l-
Mağrib* (nşr. İbrâhîm Tallây), Kosantîne 1974, I,
87, 112, 124, 135, 137-138, 143, 148, 194; II,
363; Ticânî, *Rihletü't-Ticânî* (nşr. Hasan Hüsnî
Abdülvehhâb), Tunus 1377/1958, s. 187-188;
İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 179, 235, 394; VII, 33;
İdrîs İmâdüddin, *Tarihü'l-hulefâ'i'l-Fâtîmiyyin
bi'l-Mağrib*: *el-Kısmü'l-haş min kitâbi 'Uyûni'l-
ahbâr* (nşr. Muhammed el-Ya'îlavî), Beyrut 1985,
s. 216-217, 436, 717; Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*,

Kahire 1301, s. 130, 142-143, 161, 203, 205, 260-262, 271, 290, 298, 348, 349, 364, 371, 392, 393, 409, 419, 427; H. R. Idris, *La Berbérie orientale sous les zirides*, Paris 1962, s. 36, 431, 440, 462, 464, 486, 747; Abdülvehhâb b. Mansûr, *Kabâ'ilü'l-Mağrib*, Rabat 1388/1968, I, 304; T. Lewicki, "Mazâta", *El²* (İng.), VI, 943-948.

İBRAHİM HAREKÂT

MEZDEKİYYE

(المزديكية)

Milâttan sonra

V. yüzyılda İran'da ortaya çıkan düalist ve gnostik karakterli reformist dinî hareket.

Arapça kaynaklarda Mezdekiyye ve Mezâdika, Farsça'da Mezdekân, Batı dillerinde Mazdakisme (Fr.), Mazdakism (İng.), Mazdakiten (Alm.), Türkçe'de Mazdekiyye ve Mazdek dini olarak adlandırılan bu hareket, ismini Sâsânîler dönemi İran'ında Kubâd'ın (Kavâd) saltanatı sırasında (488-496, 498-531) yaşayan ve bir çeşit komün toplu yapılarını savunan İranlı reformist Mezdek b. Bâmdâd'dan almıştır. Ancak asıl kurucusunun Mezdek'ten iki asır önce yaşayan, Fars ülkesindeki Fâsâ başrahibi (mobâz) Hurrâgân'ın oğlu Zerâdüşt (Zerdüşt) olduğu ve ona tâbi olanlara Zerâdüşte-kân denildiği belirtilmektedir. Fakat Zerâdüşt'ün kimliği kesin biçimde bilinmemekte, onun gerçekte Bundos adlı bir Maniheizt olup İmparator Diocletien döneminde (245-313) Roma'da ortaya çıktığı, daha sonra İran'a giderek Maniheiztler'in çoğunluğuna karşıt görüşlerini orada yaydığı ve bu hareket mensuplarına "derist-dênân" (doğru din mensupları) denildiği (*El²* [Fr.], VI, 941), diğer taraftan Zerâdüşt ile Bundos'un farklı kişiler olduğu, hatta Zerâdüşt'ün milâdî V. yüzyılda yaşadığı, böylece Zerâdüşte-kân hareketinin başlangıcının Zerdüştîliğin kurucusu Zerdüşt'ün 1000. yılına rastladığı da nakledilmektedir.

Mezdek b. Bâmdâd'ın kimliği de tartışmalıdır. Onun İstahr veya Tebriz, Fâsâ (Nâsâ), Taberî'ye göre ise Kûtül'amâre yakınındaki Mâzerâyâ ile aynı yer olarak kabul edilen Mederiyye'de doğduğu rivayet edilmekte, Mezdek kelimesinin şahıs adı değil bu hareketin liderinin unvanı olup asıl adının İndarazar olduğu ileri sürülmektedir (*a.g.e.*, VI, 941-942). İbnü'n-Nedîm ise Mezdekü'l-kadîm ve Mezdekü'l-âhir diye iki Mezdek'ten bahsetmekte, ikincisinin Kubâd döneminde ortaya çıktığını ve Enûşirvân tarafından öldürüldüğünü söylemekte (*el-Fihrist*, s. 406), Mes-

'ûdî de onu zındık diye zikretmektedir (*Mürûcû'z-zeheb*, I, 263).

Mezdekîliğin menşei de ihtilâflıdır. Şehristânî'nin Ebû İsâ el-Verrâk'tan aktardığına göre Mezdek'in fikirleri çoğunlukla Manî'nin görüşlerine benzemektedir (*el-Milel*, I, 249). Otakar Klima, Mezdekiyye'yi Sâsânî İrani'nda sosyal ve ekonomik şartların beraberinde getirdiği dinî kisve içinde bir içtimâî hareket şeklinde değerlendirmekte, Arthur Christensen ise Mezdekîliğin her şeyden önce dinî bir akım olup kaynağını Maniheizm'den aldığını, Grekçe kaynaklarda da böyle nitelendirildiğini söylemekte, Puech de aynı kanaati paylaşmaktadır.

Hareketin doktrini Maniheizt olmaktan çok düalist ve genelde gnostiktir. Mezdekîliğin taşıdığı çizgiler sebebiyle Maniheizm'e yakınlığı söz konusu edilse de başlangıçta Maniheizm'den çok Zerdüştî bir karakter göstermektedir. Bu hareket ilk defa muhtemelen Zerdüştîliği, sınıf engellerini aşip seçkin olmayan bir şekilde bütün halka hitap edecek tarzda takdim etme teşebbüsü olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü Mezdekîliğin temel görüşlerini teşkil eden mülk ve kadında ortaklık fikri Avesta'da mevcuttu (*El²* [Fr.], VI, 941). İbnü'n-Nedîm de ilk Hürremiler'i (Mezdekîler), taraftarlarına bu fikirleri aşılardan ve Mezdekü'l-kadîm denilen biri tarafından kurulmuş bir Zerdüştî mezhep şeklinde göstermektedir (*el-Fihrist*, s. 406).

Kaynakların Mezdek'e nisbet ettiği görüşlerin en önemlisi insanlar arasındaki kıskançlık ve anlaşmazlık sebeplerini ortadan kaldırmak, mülkte ve kadınlarda ortaklaşa kullanım hakkı getirmektir. Mezdek, insanların mutsuzluğunun en önemli sebebinin kin ve nifak olduğunu ve bunların kendi eşitsizlikleri sebebiyle meydana getirildiğini savunmuştur. Ona göre insanlar yaratılıştan eşittir, dolayısıyla mevcut eşitsizliğe bir son vermek gereklidir. Bu sebeple bir kimsenin diğerinden fazla mal mülke veya kadına sahip olması doğru değildir. Mezdek'e göre maddî şeylerden barışçı bir sosyal ve ekonomik düzen içinde itidalle ve eşitlikçi bir tarzda faydalanmalıdır. Mezdek, Tanrı'nın yiyecekleri eşit biçimde tüketilmeye üzere verdiğini, fakat insanların böyle davranmadığını, dolayısıyla zenginden alıp fakire vermek gerektiğini belirtmekte; arzu, öfke, intikam, ihtiyaç ve aç gözlülük şeytanlarını yenibilmek için malların ve kadınların paylaşılmasını öğütlemektedir. Pseudo-Josuele Stylite'e göre Zerâdüşte-kân her erkeğin istediği kadın-

la ilişki kurabileceğini söylüyordu, Kubâd da asillerin eşlerinin zina yapmasına izin vermişti. Otakar Klima ve İhsan Yarşâtî'ye göre ise Mezdekiyye tek eşliliğe ve asillerle asil olmayanların evliliğini engelleyen kuralların yıkılmasına taraftardır. Açlık ve savaşlar sebebiyle nüfus krizi yaşayan İran'da Kubâd asil kadınların diğerleriyle evlenmesine imkân tanımıştır (*El²* [Fr.], VI, 943).

Mezdekiyye'nin kozmogoni anlayışına göre başlangıçta ateş, su ve toprak şeklinde üç unsur vardı; bunlar iyiyi ve kötüyü yöneten iki kozmik gücü oluşturmuştu. Bunlardan ışık tanrısı dünyayı temyiz, anlayış, hâfıza ve zevk adlı dört güç tarafından yönetilmektedir ki bu güçlerin de kendilerinden daha aşağı seviyede olan yedi yardımcısı vardır.

Kâdî Abdülcebbar'a göre düalist mahiyetli bir inanç taşıyan Mezdekiyye, kadîm asillardan nurun kendi iradesiyle hareket edip bilgi ve duyu sahibi olduğuna, karanlığın ise diğerleriyle uyum halinde hareket ettiğine, cahil ve duyusuz bulunduğu inanmaktadır (*DîA*, XXIV, 111). İbn Hazm'a göre Mezdekiyye âlemin ezeliyeti fikrini taşıması sebebiyle dehrîdir. Cemâleddîn-i Efgânî de Mezdekîler'in neycirî (natüralist) olduğunu söylemektedir (*a.g.e.*, IX, 108-109).

Mezdek'in yaydığı bu dinî akım, özellikle Kubâd zamanında ülkenin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla siyasî hayatta büyük etki yapmıştır. V. yüzyılın sonunda İran hem siyasî hem sosyal yönden oldukça kötü haldeydi. Firûz döneminde ülke yedi yıl süren bir kıtlık ve açlık felâketine uğramış, 484'te Eftalitler'e (Heyâtîle-Akhunlar) karşı doğuda alınan ağır yenilginin ardından Sâsânîler vergi ödemek durumunda kalmış, siyasî istikrarsızlığın yanında ekonomik bozukluk durumdan memnun kalmayanların sayısını arttırmış, bu da Mezdek'in sosyal doktrinleri için uygun bir ortam hazırlamış ve neticede Kubâd, Mezdekîliği kabul etmiştir.

Theodor Nöldeke, Kubâd'ın güçlü ve yetenekli bir kral olduğunu ve tamamıyla din dışı sebeplerle, asiller ve rahipler sınıfının gücünü kırmak için bu harekete meylettğini ifade etmektedir. A. Christensen, Mezdekiyye'yi Maniheizm'in bir dalı, Kubâd'ı da samimi bir dindar ve insanları seven bir kral, halkın refahını isteyen, dinî ve insanî duyguları sebebiyle Mezdekiyye'ye meyleden biri olarak göstermektedir. Otakar Klima ise Mezdek'i militan sosyal reformcu, Kubâd'ı da bu hareketi kendi lehine kullanmak isteyen